

ALGORITMIK DISKRIMINATSIYA SUN'IY INTELLEKT QARORLARINING ADOLATLILIGI VA HUQUQIY BAHOSI

Azirbaev Salamat Kuanishbaevich

Qoraqalpoq davlat universiteti yurisprudensiya tálím yónalishi yuridika fakulteti 3-kurs talabasi. Tel raqami: +998 90 700-68-62 Email: azerbaevsalamat947@gmail.com.

Annotatsiya: *Ushbu maqolada algoritmik diskriminatsiya tushunchasi, uning jamiyatdagi ijtimoiy tenglik va inson huquqlariga ta'siri, sun'iy intellekt (SI) tomonidan qabul qilinayotgan qarorlarning huquqiy asosi, adolatliligi va javobgarlik masalalari chuqur tahlil qilinadi. O'zbekiston qonunchiligi, xorijiy tajriba va xalqaro normalar asosida tahliliy yondashuvlar beriladi, shuningdek, algoritmik qarorlar natijasida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan nohaqlik holatlari yoritiladi. Muallif sun'iy intellekt ishlatiladigan sohalarida shaffoflik, inson huquqlarini kafolatlash va huquqiy javobgarlik mexanizmlarini kuchaytirish zarurligini asoslaydi.*

Kalit so'zlar: *algoritmik diskriminatsiya, sun'iy intellekt, adolatli qaror, inson huquqlari, O'zbekiston qonunchiligi, texnologik javobgarlik, raqamli tenglik*

KIRISH

Bugungi kunda sun'iy intellekt texnologiyalari jamiyatning turli sohalariga chuqur kirib bormoqda. Ular tibbiyot, bank tizimi, ta'lim, hatto sud-huquq tizimida ham faol qo'llanilmoqda. Ammo texnologik qulayliklar ortida bizga ko'rinmas, ammo chuqur ijtimoiy muammolar ham bor buning ortida – algoritmik diskriminatsiya yashirinmoqda.

Suniy intellekt algoritmlari odatda katta hajmdagi ma'lumotlarga asoslangan holda qarorlar qabul qiladi. Ammo bu ma'lumotlarda mavjud bo'lgan tarixiy noaniqliklar, stereotiplar, noto'g'ri yoki bir tomonlama axborotlar algoritmlar orqali yana takrorlanadi va hattoki kuchaytiriladi. Natijada, ayrim guruhlar – irq, jins, yosh, manzili yoki boshqa belgilariga ko'ra – nohaq tarzda cheklanishi yoki rad etilishi mumkin.

Shu bois, ushbu maqolada algoritmik diskriminatsiyaning huquqiy mohiyati, O'zbekiston qonunchiligida bu muammo qanday yoritilayotgani xalqaro tajriba va mavjud yechimlar chuqur tahlil qilinadi.

Algoritmik diskriminatsiya tushunchasi va uning shakllari

Algoritmik diskriminatsiya – bu sun'iy intellekt yoki algoritm asosida qabul qilinayotgan qarorlar natijasida ayrim shaxslar yoki guruhlar boshqa shaxslarga nisbatan adolat yoki noto'g'ri munosabatda bo'lishidir. Bu diskriminatsiya ochiq (masalan, jins asosida ajratish) yoki yashirin (ma'lumotlar bazasidagi noaniqliklar sababli) shakllarda bo'lishi mumkin.

Masalan, AQShdagi Amazon kompaniyasining ishga qabul qilish algoritmi tarixiy ma'lumotlarga tayangan holda ayollarni texnik sohalarga yaroqsiz deb baholagan. Bu

kabi holatlar nafaqat kompaniya, balki davlat tizimlarida ham yuz berishi mumkin. Ayniqsa, kredit olish, ishsizlik nafaqasi, tibbiy yordam, sud qarorlarini baholashda bu algoritmik xatoliklar juda xavfli bo'lishi mumkin.

O'zbekiston qonunchiligi va mavjud muammolar

O'zbekiston Respublikasida sun'iy intellekt va algoritmik tizimlar bilan bog'liq maxsus qonun hali mavjud emas. Biroq ayrim qonunlar ushbu sohadagi muammolarni umumiy yoritib o'tadi:

"Shaxsiy ma'lumotlar to'g'risida"gi Qonun (2019-yil) — fuqarolarning shaxsiy hayoti daxlsizligini himoya qilishni nazarda tutadi.

"Axborotlashtirish to'g'risida"gi Qonun — axborot xavfsizligi va shaffoflik masalalariga urg'u beradi.

Fuqarolik Kodeksi – umumiy javobgarlik va zararni qoplashga oid normalar algoritmik zarar holatlariga qo'llanilishi mumkin.

Shuningdek, Prezident Shavkat Mirziyoyev 2020-yilgi chiqishida:

"Raqamli transformatsiya – bu oddiy texnologik o'zgarish emas, balki inson hayot sifati, adolatli tizimlar va shaffof boshqaruv kafolati" deya urg'u bergan edi.

Ammo hozircha sun'iy intellekt natijasida yuzaga kelgan xatoliklar, noto'g'ri qarorlar uchun aniq huquqiy javobgarlik choralari belgilanmagan.

Xalqaro tajriba huquqiy me'yorlar va yechimlar

Evropa Ittifoqi

2021-yilda qabul qilingan AI Act (Sun'iy Intellekt To'g'risidagi Akt)da yuqori xavfli algoritmlar ro'yxati keltirilib, ularni ishlatish uchun qat'iy qoidalar joriy etilgan. Masalan, sud qarorlariga ta'sir qiluvchi AI, ishga qabul qilishda foydalaniladigan algoritmlar – yuqori xavfli deb tan olingan.

AQSh

Federal Savdo Komissiyasi (FTC) algoritmik shaffoflik va inson nazoratini ta'minlash bo'yicha ko'rsatmalar ishlab chiqqan. Ayrim shtatlarda (Kaliforniya, Nyu-York) maxsus qonunlar ishlab chiqilgan.

BMT va YeXHT

Algoritmik xatoliklar inson huquqlarining buzilishiga olib kelishini e'tirof etib, davlatlarni bu sohada huquqiy mexanizmlar ishlab chiqishga chaqirmoqda.

Algoritmik javobgarlik va huquqiy mexanizmlar zarurati. Sun'iy intellekt tizimlari xato qilsa yoki kimnidir diskriminatsiya qilsa, savol tug'iladi: kim javobgar?

- Dasturchimi?
- Tizimdan foydalanuvchi tashkilotmi?
- Yoki algoritm o'zi avtomatik ravishda "aybdor"mi?

Yevropada bunday holatlar uchun "algoritmik javobgarlik" tamoyili joriy etilmoqda. Bu – tizimdan foydalangan tashkilot javobgarligini ko'zda tutadi. O'zbekiston qonunchiligida ham bu tamoyilni kiritish zarur. Bunda: Algoritmlar shaffof bo'lishi kerak, Har bir qarorning izohlanadiganligi (explainability) ta'minlanishi lozim, Algoritmik zararlar uchun javobgarlik mexanizmi bo'lishi shart.

Xulosa va takliflar

Algoritmik diskriminatsiya XXI asrning yangi, lekin juda muhim ijtimoiy-huquqiy muammosidir. Bu borada:

Xulosa qilib aytganda O'zbekistonda "Sun'iy intellekt asosida qabul qilingan qarorlarning huquqiy bahosi"ga oid qonun ishlab chiqilishi kerak. Sudlar algoritmik asosli qarorlarni mustaqil baholay oladigan vakolatga ega bo'lishi kerak.

Ma'lumotlar bazasi tozaligi va adolatli axborot asosida ishlaydigan algoritmlar yaratish davlat nazorati ostida bo'lishi lozim. Texnologik javobgarlik tamoyili Fuqarolik kodeksida yoki alohida qonunda aks ettirilishi zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- 1) O'zbekiston Respublikasi "Shaxsiy ma'lumotlar to'g'risida"gi Qonuni.
- 2) O'zbekiston Respublikasi "Axborotlashtirish to'g'risida"gi Qonuni.
- 3) Fuqarolik kodeksi.
- 4) The EU Artificial Intelligence Act, 2021.
- 5) Federal Trade Commission (FTC) guidelines on AI fairness, USA.